
**ՊԱՐՄԿԵՐԵՆԻՑ ՓՈԽԱՌՅԱԼ ԲԱՌԱԿԱՊԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ
ՃԱՀՈՒԿ-ՎԱՅՔԻ ՄԻՋԲԱՐԲԱՌՈՒՄ***

DOI: 10.54503/2738-277X.2025.1(22)-81

Վարդանյան Արտակ

բանասիրական գիտությունների թեկնածու,
ՀՀ ԳԱԱ Հ. Աճառյանի անվան լեզվի ինստիտուտ,
ավագ գիտաշխատող. artva@list.ru

Բանալի բառեր. հայերեն, պարսկերեն, միջին պարսկերեն, նոր պարսկերեն, Ճահուկ-Վայքի միջբարբառ, փոխառություն, բառակապակցություն:

Նախաբան

Հայտնի է, որ հայ-իրանական լեզվական առնչությունները սկիզբ են առել հազարամյակների խորքից՝ նախահայերենի, հին պարսկերենի և ավելի վաղ ժամանակաշրջաններից, երբ մեր լեզուներում շատ երևույթներ դեռևս նախնական վիճակում էին՝ սկզբնավորված հնդեվրոպական միասնության միևնույն իրողություններից: Պատահական չէ, որ հայերենի՝ հին փոխառությունների գերակշիռ մասը իրանական են:

Պատմական հանգամանքների բերումով հայերենը առավել սերտ շփումներ է ունեցել միջին պարսկերենի և նոր պարսկերենի հետ, և այդ շփումների արդյունքում հայերենում և նրա տարածքային տարբերակներում այսօր առկա են շուրջ հազար հինգ հար-

* Ներկայացվել է 30.06.2025, գրախոսվել՝ 29.07.2025:

1 Լ. Հովհաննիսյան, *Հայերենի իրանական փոխառությունները*, Ե., 1990, էջ 5-13:

յուր իրանական փոխառություններ, ինչպես նաև հայ-իրանական ոչ միայն բառապաշարային, այլև հնչյունական և ձևաբանական ընդհանրություններ:

Սակայն ծանոթանալով մեր բարբառների ուշ շրջանի իրանական փոխառություններին՝ առաջին իսկ հայացքից մի հետաքրքրական երևույթ է նկատվում այս դաշտում: Այն բարբառները, որոնք պատմականորեն գործածվել կամ ներկայումս գործածվում են Իրանի տարածքի խորքերում (Փերիա, Չահարմահալ, Նոր Ջուղա, Արաք և այլն) կամ Իրանի տարածքից դուրս (Կարին, Մուշ, Համշեն, Կիլիկիա և այլն), իրենց բառապաշարում չունեն նոր պարսկերեն փոխառությունների այնքան մեծ շերտ, որքան Իրանին մերձակա տարածքների բարբառները (Ագուլիս, Վան, Նախիջևան, Վայոց ձոր և այլն): Աշխարհագրորեն նման միջակա դիրք գրավող բարբառներից է Ճահուկ-Վայքի միջբարբառը, որի իրանական փոխառությունների մի հետաքրքիր շերտի ուսումնասիրությանն էլ վերաբերում է սույն հոդվածը:

Հոդվածի արդիականությունը պայմանավորվում է նրանով, որ վերհանվում է միջբարբառի՝ գրական հայերենի ազդեցությամբ այսօր արդեն գրեթե վերացող բառապաշարի շերտը: Նորույթը և նպատակը միջբարբառի չուսումնասիրված այս առանձնահատկությունները առաջին անգամ ներկայացնելն է: Հետազոտությունն իրականացվել է համաժամանակյա և տարաժամանակյա մեթոդներով:

Դիտարկումներ

Հայ-իրանական լեզվական սերտ առնչությունների օրինակ է Ճահուկ-Վայքի միջբարբառը, որի կիրառվելու տիրույթը պատ-

¹ Գ. Զահուկյան, Հայոց լեզվի պատմություն: Նախագրային ժամանակաշրջան, Ե., 1987, էջ 507:

մականորեն հյուսիսային Նախիջևանն ու Վայոց ձորն են եղել, և որտեղ առկա է պարսկերեն փոխառությունների մի հսկա շերտ՝ *üpprəznul* («մետաքս») ابریشم *abrišam* («մետաքս»)², *anqnu* («իղձ, կարոտ») آرزو *ārezu* («կարոտ, բաղձանք»)³, *axunihil* («խելքից հանել») افسون کردن *afsun kardan* («կախարդել»)⁴, *badenjan* («սմբուկ»), *pünnqün* («մեծ պարկ») باردان *bārdān* («հակ»), *püsunüq* («հավաքած անկողին») بستر *bastar* («անկողին», միջին պարսկերեն՝ *vistaraks*, բառի մեջ փաստորեն ավելի հարազատորեն պահպանվել է միջին պարսկերեն ձևը), *ptünqün* («զգվելի») بی مزه *bimaze* («անհամ»), *ppqrniq* («երկարուկ») بزرگ *bozorg* («մեծ»), *q'ihl* («սպիտակ կավ») گل *gel* («կավ», միջին պարսկերեն՝ *gil*), *qmünüh* («մեղք, հանցանք») گناه *gonah*, *qünhrü* («միս կտրելու կացին») دهره *dahre* («այգեգործի կացին»), *qan* («կիրձ») دره *darre* («ձոր, կիրճ, հովիտ»), *qhjan* («վնաս») زیان *zian* («վնաս»), *qnqwa* («զայլի, շան ռոնց») زوزه *zuze* («կաղկանձ, ռոնց»), *šամաշա* («1. հանդես, ներկայացում, 2. երկնածառ») تماشا *tamāšā* («ներկայացում»), *qrñğhl//dñğhl* («շղթա») زنجیر *zanjir* («շղթա»), *lppasut* («ընտիր հագուստ») لباس *lebas* («զգեստ»), *šonüq* («խորտիկ, ընտիր ուտեստ») خوراک *xorāk* («կերակուր»), *hünmün* («նույն, միևնույն») همین *hamin*, همان *hamān* («նույն»), *hünmüznü* («միշտ») همیشه *hamiše* («միշտ»), *hnulh* («նարինջ դեղձ») هلو *holu* («դեղձ»), *müqür* («արդյոք, միթե»)

² *Персидско-русский словарь* (под редакцией Ю. Рубинчика), т. 1, М., 1970, с. 37.

³ Մանսուրեան Հ., *Պարսկերենից հայերեն բառարան*, Թեհրան, 2005, էջ 16:

⁴ Նալբանդյան Գ., *Պարսկերեն-հայերեն բառարան*, Ե., 1987, էջ 44:

⁵ م. معین، فرهنگ فارسی، جلد ۱، تهران، ۱۳۷۱، ص. ۵۳.

⁶ *Պահլավերեն-պարսկերեն-հայերեն-ռուսերեն-անգլերեն բառարան* (կազմեց Ռ. Արրահամյանը), Ե., 1965, էջ 113:

مگر *magar* («արդյոք, միթե»), *منگنه* *mangane* («մամլակ»), *مفرش* *mafraš* («անկողնակալ»), *مسمار* *mesmar* («մեծ մեխ»), *مس* *mes* («պղինձ»), *نادر* *nādār* («1. մանուկ, 2. մանկամիտ, անմիտ»), *نادان* *nādān* («տգետ, տխմար»), *ناخوش* *nāxoš* («հիվանդ, տկար»), *نام* *nam* («թաց, խոնավ»), *ناچار* *nāčār* («անճար»), *شفتالو* *šaftālu* («կորիզից պոկվող դեղձ»), *شمشاد* *šemšād* («տոսախ»), *چینی* *čini* («հախճապակի»), *بادنجان* *bādenjān* («սմբուկ»), *سبیل* *sibil* («ընչացք, բեղ»), *روسپی* *ruspi* («պոռնիկ»), *پیاده* *piade* («հետիոտն»), *کاله* *kalāg* («ազոավ»), *کهریا* *kahrobā* («սաթ») և այլն:

Հիմնականում կենցաղային իրերին, շրջապատող բնությանը, մարդկանց հուզական աշխարհին և այլնին առնչվող այս փոխառությունների կողքին միջբարբառում առկա են նաև պարսկերենից փոխառյալ շատ բառակապակցություններ, որոնց մեծ մասը ժամանակի ընթացքում ընկալվել է որպես առանձին բառ.

آه و ناله *āh o nāle* («ախ ու ճիչ»)

بخت طلا *baxt-e talā* («նախանձելի բախտ»),

برج بدن *borj badan* («բրգաձև, աշտարակաձև մարմին»)

Գըլլսը («բալ»), گلاس انار gilās-e anār («նռան կեռաս, նոնակեռաս»)։ միջբարբառի Օծոփ գյուղի խոսվածքում առկա *գըննսը* հընչատարբերակը և հարևան Խոյի բարբառի *գիլանար* ձևը թույլ են տալիս ենթադրել, որ պարսկերենի որևէ բարբառում *բալ-ը* հավանաբար ընկալվել է որպես կեռասի տեսակ՝ «նռան կեռաս», և այդ ձևից էլ փոխառվել են հիշյալ բարբառային ձևերը՝ որոշակի հնչունափոխությամբ։ առաջին տարբերակում *ն*-ն առաջընթաց առնմանությամբ դարձել է *լ* (*գիլանար*>*գիլնար* *գըլլսը*), իսկ երկրորդում՝ հակառակը՝ *լ*-ն է հետընթաց առնմանությամբ *ն* դարձել (*գիլանար*>*գիլնար* *գըննսը*)։

Դսնդըբալա («փորձանք»), درد و بلا dard o balā («ցավ ու փորձանք»)

Դսնդըղիլ («սրտի ցավ»), درد دل dard-e del («սրտի ցավ»), միջին պարսկերեն՝ dard-i dil («սրտի, մտքի, հոգու ցավ»)»

Դսնդըվսրսւմ («անբուժելի ցավ»), درد و ورم dard o varam («ցավ ու ուռուցք»)

Դադըղիվան («դատաստան»), داد و دیوان dād o divān («դատ ու դատաստան»)

Զսնդսւվ («մուգ, կանաչավուն դեղին գույն»), زرد آب zard āb («դեղին ջուր»)

Զսնդսւմբու («նկուղ»), زیر زمین zire zamin («գետնի տակ»)

Թսնգըղըրուստ («կարգուկանոն»), تن درست tan dorost («առողջ մարմին»)

7 Ա. Վարդանյան, *Ճահուկ-Վայքի միջբարբառի բուսանունները*, Ե., 2022, էջ 28:

8 م. معین، فرهنگ فارسی، جلد ۲، تهران، ۱۳۷۱، ص. ۱۵۴۶.

Հարջըբընդան («լիրբ, անզգամ»), *حرج بدن* *harj badan* («պիղծ մարմին»)։ հետաքրքիր է, որ այս բառը զարմանալիորեն հիշեցնում է Ֆիրդուսու «Շահնամե»-ի Սիավուշի մասին պատմող հատվածում հիշատակվող՝ Քեյ Քաուս արքայի կանանոցի ներքինապետի անունը՝ *Հարջըրոդ* (ըստ Գևորգ Ասատրյանի արձակ թարգմանություն-վերապատումի (դեռևս անտիպ)։ վերջինս, ի դեպ, կարող է ընթերցվել նաև *Հարջըրադ* կամ *Հարջըրեդ* (քանի որ պարսկերենի *o*, *է* և *ք* մային *aw* ձայնավորները չեն գրվում)։ Թեև *հարճ* բառը Հ. Աճառյանը չի ստուգաբանել⁹, իսկ Գ. Ջահուկյանը համարել է «թերևս փոխառություն արևելակովկասյան աղբյուրից»¹⁰, այնուամենայնիվ ակնհայտ է, որ Ֆիրդուսու բնագրում *Հարջըրեդ* ոչ թե ներքինապետի անունն է, այլ հենց նրա պաշտոնը՝ *հարճպետ*, իսկ *harj*-ը ժամանակակից պարսկերենում ունի «պիղծ» իմաստը։ Նույնքան հավանական է նաև *հարճ*-ի կապը արդի պարսկերենում առավել կիրառական *هرزه* *harze* («անբարոյական») տարբերակի հետ։

Ղանջանթեյին («կաշաղակամիտ, անխելք»), *قچله بین* *qajale bin* («կաշաղակի տեսողություն, կաշաղակի բանականություն ունեցող»)։

Ղարմըղանգ («շատ գեղեցիկ»), *قرمز و قشنگ* *qermez o qasang* («կարմիր և սիրուն»)։

Ղաբըղաշըղ («ամանեղեն»), *قابلمه و قاشق* *qāblame o qāšoq* («կաթսա և գդալ»)։

Միրաբ («ջրբաշխ»), *میرآب* *mir ab* («ջրի պետ», հավանաբար փոխառված է քրդերենի միջոցով, քանի որ առկա է *b>v* անցում)

Նարմըննզուդ (1. «քնքուշ, նուրբ», 2. «վտիտ, թուլակազմ»), *نرم و نازک* *narm o nāzok* («փափուկ և քնքուշ»)։

⁹ Հ. Աճառեան, *Հայերեն արմատական բառարան*, հ. 3, Ե., 1926, էջ 60։

¹⁰ Գ. Ջահուկյան, *Հայերեն ստուգաբանական բառարան*, Ե., 2010, էջ 452։

Նախշընիգ'սիր («արդուզարդ»), نقش و نگار naqş o negār («զարդ ու զարդարանք»)

Չսնչըվսի («ցանկապատի դռնակ»), چوب چہار čhār čub («դռան շրջանակ, բառացի՝ չորս փայտ»), հավանաբար կրկին փոխառվել է քրդերենի միջոցով, քանի որ առկա է b > v անցում)

Ջամբունդ ըլիլ («ազատվել»), جان بردن jān bordan («հոգին ազատել»)

Վայ նսչսիրի («առավելագույն»), وای ناچاری vāy nāčāri («վայ անճարին»)

Փըռսսնգ («օդում թափառող ձյան փաթիլներ»), پره سنگ pare sang («թռչող քար»)

Բսնֆլիիր («քափքաշ»), کف گیر kaf gir («քաֆ վերցնող»)

Ֆըլանք'սս («ոմն»), فلان کس felān kas («այսինչ մարդը»)

Ֆըռըշտսնֆսնիլ («ամենագետ, իմաստուն, պայծառատես»), فلک فرشته ferešte falak («ճակատագրի հրեշտակ») և այլն:

Մեկ այլ խումբ են պարսկերեն կապերով կամ շաղկապներով և հայերեն բառերով կազմված բառակապակցությունները. *բա* ب («հետ») կապով՝ *տէղ բա տէղ* («տեղն ու տեղը»), *էրէս բա էրէս*//*էրէսպաէրէս* («երես առ երես»), *տէր բա տէր*//*տէրբատէր* («տեր առ տեր»), *բէ* به («դեպի») կապով՝ *անըմ բէ անըմ*//*անըմբանըմ* («անուն առ անուն»):

Ի դեպ, առկա են նաև պարսկերեն նախածանցով կազմված ածանցավոր բառեր. օրինակ՝ بی bi («ան») նախածանցով՝ *բէշընօրք* («անշնորհք»)՝ *բիյաբուռ*, *բէնամուս*, *բէհսյս*, *բէմուրազ*, *բէքսրսի-քսիթ* և նման համաբանությամբ այլ բառեր:

Համադրական կազմությամբ որոշ բայեր բարբառում ստացել են հարադրական կազմություն՝ պարսկերենի համաբանությամբ.

օրինակ՝ *թէք ընգիլ* («պառկել») բայը պարսկերենի دراز کشیدن *derāz kešidan* («պառկել», բառացի՝ «երկար քաշել») բայի համաբանությունն է, *ջանգ անիլ* («կռվել, մաքառել») բայը՝ جنگ کردن *jang kardan* («կռիվ տալ, մաքառել») բայի և այլն: Իսկ *ջաղուքազ* բառը, որ պարսկերենում որպես առանձին բառ ավանդված չէ, ըստ երևույթին միջբարբառում կազմվել է պարսկերենի բառաբարդման կանոններով, թեև կարող է փոխառված լինել իրանական որևէ բարբառից:

Հետաքրքիր խումբ են պարսկերեն «ke» («թե, որ») շաղկապով կազմված բաղադրյալ շաղկապները.

հանլթթի *քի* («իհարկե»), պարսկ. البته *albate ke* («իհարկե որ»)

քյնշկան («երանի») کاش *kāš ke* («երանի թե»)

հանլթթի («դեռևս») حالا *hālā ke* («հիմա որ, դեռ որ»)

բնլթթի («գուցե») بل *bal ke* («գուցե թե»)

գըլվնթթի («իբր թե») گویا *guyā ke* («ասես թե»)

յանիթթի («իբրև») یعنی *yani ke* («իբր թե»)

չունթթի («որովհետև») چون *čun ke* («քանի որ») և այլն:

Համադաս նախադասությունները և նախադասության համադաս անդամները միմյանց կապակցվում են հատկապես *յն* («կամ») یا *ya, jū...jū*, («կա՛ւ...կա՛ւ») یا ...یا *ya... ya*, *համ...համ* («և՛...և՛») هم...هم *ham... ham*, *նն...նն* («ո՛ւ...ո՛ւ») نه...نه *na... na* պարսկերենից փոխառյալ շաղկապներով.

Նն յէս էմ քընըմ ընդա տունը, նն ինքն ա կալի մէր տունը:

Համ յէս իմ հէռսողէլ, համ ինքը:

Յն մէնձ տըղէն առղը կըվարի, յն պըջիրը:

Պարսկերենից փոխառյալ բառակապակցությունները երբեմբն առկա են նաև օրինանքներում, անեծքներում, ասացվածքներում¹¹. *Աստոճ ախըրըդ խէր անի* («Աստված վերջո բարի անի») خدا آخرت را خير کند (*Աստված վերջո բարի անի*), *Գյանդանըդ խուռը ըլի* («Վիզդ կոտրվի») گردنت خرد بشود (*գարդանտ xord bešavad «Վիզդ կոտրվի»*), *Զանի կիներ գանդանըդ կըզիդան* («Ոսկու գինը ոսկերիչը կիմանա») قدر زر زرگر شناسد (*qadr-e zar zargar šenāsad «Ոսկու գինը ոսկերիչը կիմանա»*):

Եզրակացություն

Այսպիսով՝ Ճահուկ-Վայքի միջբարբառը հայերենի բարբառային այն միավորներից է, որոնք թեև Իրանի բուն տարածքի նկատմամբ աշխարհագրորեն գրավել են միջակա դիրք, լեզվական շփումների արդյունքում տարբեր ժամանակաշրջաններում՝ հատկապես միջին և նոր պարսկերենից, փոխառել են ոչ միայն մեծ բառապաշարային շերտ, այլև բազմաթիվ բառակապակցություններ, որոնք հաճախ ընկալվում են որպես մեկ ամբողջական բառ:

Համակեցության պայմաններում պարսկերենի հետ շփումներն այնքան շոշափելի են եղել, որ միջբարբառը փոխառել է անգամ պարսկերեն կապերով և շաղկապներով բառակապակցություններ, ինչպես նաև պարսկերեն կաղապարներով բառաբարդումներ:

¹¹ Ա. Վարդանյան, *Ազնաբերդ. նախիջևանահայության վերջին ամրոցը*, Ե., 2000, էջ 34-35:

Օգտագործված գրականություն

- Աճառեան Հ., Հայերէն արմատական բառարան, հ. Գ, Ե., 1926:
- Հովհաննիսյան Լ., Հայերենի իրանական փոխառությունները, Ե., 1990:
- Մանսուրեան Հ., Պարսկերենից հայերէն բառարան, Թեհրան, 2005:
- Նալբանդյան Գ., Պարսկերեն-հայերեն բառարան, Ե., 1987:
- Պահլավերեն-պարսկերեն-հայերեն-ռուսերեն-անգլերեն բառարան (կազմեց Ռ. Աբրահամյանը), Ե., 1965:
- Ջահուկյան Գ., Հայերեն ստուգաբանական բառարան, Ե., 2010:
- Ջահուկյան Գ., Հայոց լեզվի պատմություն: Նախագրային ժամանակաշրջան, Ե., 1987:
- Վարդանյան Ա., Ազնաբերդ. նախիջևանահայության վերջին ամրոցը, Ե., 2000:
- Վարդանյան Ա., Ճահուկ-Վայքի միջբարբառի բուսանունները, Ե., 2022:
- Персидско-русский словарь (под редакцией Ю. Рубинчика), т. 1-2, М., 1970.
- م. معین، فرهنگ فارسی، جلد ۱، تهران، ۱۳۷۱.

Vardanyan Artak - Word Collocations Borrowed from Persian in the Jahuk-Vayk interdialect.- It is noticeable that those dialects of the Armenian language that were historically used or are currently used in the interior regions of Iran or beyond its borders do not have such a large layer of New Persian borrowings in their vocabulary as the dialects of the regions adjacent to Iran. One of the dialects that occupies such an intermediate geographical position is the Jahuk-Vayk interdialect, the study of the interesting layer of Iranian borrowings of which is the subject of this article. The Jahuk-Vayk interdialect, which historically functioned in the region adjacent to Persia (the Jawk province of Nakhichevan, the northern part of the Nakhijevan province and the province of Vayots Dzor),

borrowed from New Persian not only a significantly larger vocabulary, but also a large number of phrases that are often perceived as a single word. In conditions of coexistence, contacts with the Persian language were so noticeable that the interdialect even borrowed words with Persian connections and phraseological combinations with conjunctions, word compositions with Persian models.

Keywords: Armenian language, Persian language, Middle Persian, New Persian, Jahuk-Vayk interdialect, word collocation, borrowing.

Vardanyan Artak, PhD in Philology, senior Researcher, Institute of Language named after H. Acharyan of NAS RA.

Варданын Артак- Словосочетания, заимствованные из персидского языка в Джаук-Вайкском междialeкте.- Заметно, что те диалекты армянского языка, которые исторически были использованы или в настоящее время используются в глубинных областях Ирана или за его пределами, не имеют в своем словарном составе такого большого пласта новоперсидских заимствований, как диалекты прилегающих к Ирану областей. Одним из диалектов, занимающих такое промежуточное географическое положение, является Джаук-Вайкский междialeкт, изучению интересного пласта иранских заимствований которого и посвящена настоящая статья.

Джаук-Вайкский междialeкт, который исторически функционировал в прилегающей к Персии области (провинция Джаук Нахиджевана, северная часть провинции Нахчаван и провинция Вайоц Дзор), заимствовал из новоперсидского не только значительно большой словарный запас, но и большое количество словосочетаний, которые часто воспринимаются как одно целое слово. В условиях существования контакты с персидским языком были настолько осязательными, что междialeкт даже заимствовал сложные слова и фразеологические сочетания из персидского.

Ключевые слова: армянский язык, персидский язык, среднеперсидский, новоперсидский, Джаук-Вайкский междиалект, словосочетание, заимствование.

Варданян Артак, кандидат филологических наук, старший научный сотрудник, Институт языка имени Р. Ачаряна НАН РА.